

Iliyana Marcheva

(Sofia, Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences)

The Bulgarian Academy of Sciences and the Problems of International Bulgarian Studies, 1992–2024

Abstract: This study explores the efforts of the Bulgarian Academy of Sciences (BAS) to sustain foreign Bulgarian studies within the context of a market economy and democratic governance, in the absence of direct state support. It examines the reasons and circumstances surrounding the closure of the Centre for Bulgarian Studies in 1992. The paper traces an attempt to revive the Centre under the socialist government at the Ministry of Education, Science and Technology in 1995–1996 – a move ultimately halted in 1997 by right-wing governments that embraced a strict market-oriented approach across all sectors, including science and education. In this context, the Council for Foreign Bulgarian Studies at the Bulgarian Academy of Sciences continued to operate on a voluntary basis without a dedicated budget, gradually becoming more active by the late 1990s. Acknowledging the steady decline of Bulgarian studies abroad – largely due to the limited financial capacity of academic institutions – the Council repeatedly issued appeals and statements to the Bulgarian authorities, advocating for the financial and legislative establishment of a functioning body to oversee and support Bulgarian studies internationally. These initiatives were also endorsed by Bulgarians abroad but failed to yield results. It was only in response to increasing misinterpretations of Bulgaria's linguistic and historical positions in the dispute with North Macedonia (2018–2022) that the National Scientific Programme for the Development of Foreign Bulgarian Studies was finally approved. The Programme, featuring stable funding, is administered by the Bulgarian Academy of Sciences. This development may be interpreted as a formal recognition of the role played by the Academy and its Council for Foreign Bulgarian Studies in maintaining academic contacts abroad during the years of governmental withdrawal from such efforts.

Keywords: Foreign Bulgarian Studies, Centre for Bulgarian Studies, Council for Foreign Bulgarian Studies, Bulgarian Academy of Sciences

Илияна Марчева

(София, Институт за исторически изследвания, Българска академия на науките)

БАН и проблемите на чуждестранната българистика 1992 – 2024¹

По време на т.нар. Преход пред Българската академия на науките се поставя въпросът за нейната декомунизация и демократизация, за включването ѝ в европейското научно пространство, което налага да се търсят нови форми и средства за развитие на българистичните изследвания в страната и в чужбина. А те са поставени като цел и задача на Академията още от нейното създаване (Marcheva, 2024). След Центърът за българистика 1970 – 1992 г., нов орган за реализация на тази изначална мисия на Академията по време на прехода е Съветът за чуждестранна българистика към Управителния съвет на Българската академия на науките, чиято дейност е във фокуса на настоящето изложение.

¹ Студията е направена в рамките ННП „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“ – МОН, ДО01-205/13.09.2022 г.

Тя е направена въз основа на документи от Научния архив на БАН, от ЦДА, от спомени на дейци, ангажирани с Центъра за българистика и чуждестранната българистика, на научни публикации и информации от интернет ресурси, които позволяват да се възстанови видимата история на дейността на Съвета. Все още не са достъпни протоколи от обсъжданията на Съвета в НА-БАН, както и част от материалите на ръководните органи в Академията. Затова си позволявам да представя накратко функционирането на Съвета и неговата дейност през последните тридесетина години въз основа на достъпните засега извори.

1. Случаят „Стоян Радев“ и краят на Центъра по българистика 1992 г.

Съветът за чуждестранна българистика е своеобразен наследник на Центъра за българистика (ЦБ) към БАН. Последният започва дейността си като звено на Академията под ръководството на историка проф. Добрин Мичев във връзка с необходимостта да се засили българистиката в чужбина. Неговата роля на инструмент на „меката сила“ на комунистическата власт за защита на българската гледна точка в националните и идеологическите спорове със съседите и основно с македонските и турските научни и културни пропагандни действия се избистря през 1977 г. Тогава в материалите с Решение на ПБ на ЦК на БКП от 29 март 1977 г. звеното е критикувано, че се увлича по научни изследвания, обект на хуманитарните академични институти, и са му вменени кординиращо-организаторски функции с цел да се подкрепя научната и образователна чуждестранната българистика според външнополитическите задачи на властта. Ето защо, Центърът става на двойно подчинение – на Президиума на БАН и на Комитета за изкуство и култура, по-късно Комитет за култура (КК), и е оглавен от акад. Емил Георгиев – известен славист, литературен историк. Същевременно се създава Междуведомствен координационен съвет между БАН и КК, който свързва дейността на всички звена, занимаващи се с българистика у нас и в чужбина (Централен държавен архив/ЦДА, ф.16, оп. 66, а.е.639: л. 59, 15, 79). През 1988 г. Центърът и Координационният съвет са обект на Решение на Секретариата на ЦК на БКП от 18 март 1988 г. В него им се отдава значимото, особено на Центъра, при изпълнение на стратегическата програма за развитие на българистиката от 1977 г. Също така им се посочват задачи за осъществяване на прелом в българистичната дейност в чужбина с оглед засилването на македонистиката по света и с опита да се отстоява незащитимия от научна гледна точка политически акт на масова, насилствена смяна на имената на българските мюсюлмани (ЦДА, ф.16, оп.71, а.е.3233: л. 67, 77, 39, 56).

По това време официалната комунистическа власт възприема перестроечното виждане на Кремъл, че трябва да се отстояват общочовешки, а не тясно класово-партийни и национални ценности, Центърът отбелязва успехи. Сред тях са провеждане на два международни конгреса по българистика през 1981 г. и 1986 г., десети световен конгрес по славистика през 1988 г., обгрижване на 200 чуждестранни учени годишно в България, подпомагане издаването в страната и в чужбина на чужди трудове, които застъпват българската гледна точка в областта на литературата, езика, историята (Научен архив на БАН /НА-БАН, ф. 163, оп. 3, а.е.1188: л. 34-37). Но се отбелязват и проблеми, като например, че в съветската наука се появяват учени-езиковеди, които не подкрепят българските виждания, че и останалите европейски социалистически страни, приели позицията на привиден неутралитет в историческите спорове, негласно съдействат на македонската и турската научна и образователна пропаганда (НА-БАН, ф. 163, оп. 3, а.е.1188: л. 38-51). Тогава генерален директор на ЦБ е акад. Димитър Ангелов, известен византист. Той се пенсионира и на негово място е избран неговият дългогодишен заместник, проф. Сто-

ян Радев. Неговата съдба на ръководител на ЦБ най-точно илюстрира според мен преопределения край на Центъра в началото на демократичните промени в България. Затова ще се спра по-подробно на случая „проф. Стоян Радев“.

Стоян Радев е историк по образование, получено в Унгария, доктор на историческите науки, по решение на МС и ПБ на ЦК на БКП е назначен за първи зам.-генерален директор на ЦБ през 1980 г., потвърдено през 1987 г. Той е и главен секретар на Координационния съвет за българистика, зам.-началник отдел „Културно сътрудничество“ в МВНР с ранг на пълномощен министър I ст., заслужил деятел на културата. Тези позиции му позволяват добре да ръководи чуждестранната българистика и да е познатото лице за много българисти, както споделят неотдавна и молдавският българист проф. Николай Червенков, и украинските българисти проф. Мих. Станчев и доц. С. Страшнюк (НА-БАН, ф. 163, оп. 3, а.е.1367: л. 1). Той е автор на монография (Радев/Radev 1989), обобщаваща научните му занимания в областта на чуждестранната българистика.

Във връзка с пенсионирането на акад. Д. Ангелов, по предложение на Профгрупата и партийна група на ЦБ, на 18 юни 1989 г. до Президиума на БАН и председателя на БАН акад. Благовест Сендов, проф. Ст. Радев е избран за генерален директор на ЦБ със суперлативи за неговите качества и дейност по отношение стабилизирането и развитието на чуждестранната българистика (НА-БАН, ф. 163, оп. 3, а.е.1367: л. 2-3). Те се потвърждават по-късно и в спомените на акад. Ангелов² (Ангелов/Angelov 2004: 174), високо оценил през 1989 г. деловите и организационни качества на проф. Радев, както и неговия голям патриотизъм (НА-БАН, ф. 163, оп. 3, а.е.1367: л. 5).

Ст. Радев е утвърден от Президиума на БАН, а акад. Д. Ангелов остава председател на Междуведомствения координационен съвет по българистика (НА-БАН, ф. 163, оп. 3, а.е.1367: л. 2). Ст. Радев предлага на 8.11.1990 г. нов разширен състав на Междуведомствения координационен съвет с над 50 души, представители на всички централни ведомства и институции, които имат отношение към българистичната дейност в страната и чужбина, както и нов председател на Междуведомствения съвет по българистика, а именно тогавашния гл. научен секретар на БАН, проф. Михаил Бъчваров, а себе си за генерален секретар на Координационния съвет в качеството си на ген. директор на ЦБ, което и става. Нещо повече, този съвет вече е наречен Национален междуведомствен координационен съвет за българистика (НА-БАН, ф. 163, оп. 3, а.е.1354: л. 10-11).

В края на годината, на 26.12.1990 г., проф. Радев е освободен от длъжността ген. директор на ЦБ, защото е назначен за генерален консул на Република България в Одеса, а изпълняващ неговата длъжност става партийният историк проф. Ангел Веков (НА-БАН, ф. 1, оп. 51, а.е.105: л. 1). Тази промяна идва в много неподходящ за Ст. Радев и за Центъра момент, когато, в резултат на протести, пада поредното изцяло социалистическо правителство на Андрей Луканов и властта е поделена между основните политически сили, вкл. и новата антикомунистическа сила СДС. Ясно се очертава, че в България няма да има съветски тип преустройство, а реална смяна на политическата система с всички произтичащи от това последици за хора и институции, свързани с бившата комунистическа власт. Ето защо много скоро проф. Ст. Радев е отзован от Одеса и е назначен в Института по балканистика, откъдето, по решение на Бюрото на Президиума на БАН от 3.12.1991 г., е прехвърлен с щатната си бройка като „зам. директор“, считано от 1.12.1991 г. (НА-БАН, ф. 163, оп. 3, а.е.1367: л. 13) в ЦБ, по това време оглавяван от социолога, чл. кор. Кръстьо Горанов. Последният се опитва да защити правото на съществуване на ЦБ пред новото ръководство на Академията в лицето на акад. Йордан Малиновски и пред новия министър на външните работи Стоян Ганев, но същевременно като

² Там обаче погрешно е написано Стоян Рачев като директор на ЦБ.

се освободи от неудобния вече политически Стоян Радев. По устното разпореждане на Малиновски (както е посочено в документа), Горанов подготвя на 22 януари 1992 г. документи за служебното положение на проф. Ст. Радев (цитирани по-горе в текста), като твърди, че последният никога не е бил на щат в Центъра, позовавайки се на разплащателните ведомости. Според справката от 1980 до 1989 г. Ст. Радев не фигурира в тях (НА-БАН, ф. 163, оп. 3, а.е.1367: л. 13), което вероятно означава, че не е получавал заплата там. Какво обаче е записал в своята тетрадка № 227 от 4 февруари 1992 г. акад. Петър Динеков за отношенията в ЦБ и мотивите на Горанов?

В 12 ч. се срещнахме с Кр. Горанов в „Спортна среща“. Три часа разговор; говореше главно той. Главната тема: бъркотията, която е настъпила в ЦБ, на който е директор. Сега грижата на Горанов е как да се освободи от Стоян Радев, който е навършил 60 години и ще бъде освободен от Външно министерство и търси работа в Академията, за да може да остане на служба до 65 г. [според Закона за БАН от 1991 - б.а.].[...] Интересна ситуация: Стоян Радев е познат на всички кариерист, доносник, свързан с ДС... В този момент, когато този тип хора се разобличават, той е намерил покровители, които го защитават.

Силни настроения срещу Бъчваров, конфликт между него и Кръстьо Горанов, макар че са стари приятели, дори Бъчваров го е предложил за директор на Българистиката. [...] Ето така се разлагат все повече и такива институции като Академията и Университетът (Динеков/Dinekov 2021: 376).

От тези записки може да се направи изводът, че с оглед политическата атмосфера, съдбата на проф. Ст. Радев е предreshена и той е пенсиониран. Ясно се виждат и личностните и кариеристичните мотиви за това. Динеков изразява и общото убеждение за връзката между част от научната интелигенция, занимаваща се с чуждестранна българистика, и тайните служби. Това той описва и при разговор със своята приятелка и вицепрезидент Блага Димитрова, но много по-балансирано. През март 1991 г.,

Блага бе много оживена, в добро настроение. Но за съжаление партийният тон не я напуска. Срещнала се с Жельо Желев[...]. Разговаряли и за културните центрове в чужбина (правят се съкращения), за лекторати по български език в чуждите университети. И там трябвало да се действа – досега изпращали „ченгета“ (така е в текста – б.а.). Възразих – „ченгета“ са в Народното събрание. При избор на лектори има сериозни слабости, но в чужбина са изпращани и много добри специалисти, учени, които отлично са вършели своята работа (Динеков/Dinekov 2021: 153).

Много скоро е закрит и самият ЦБ с почти същите обвинения, които се отправят към Ст. Радев. Това става през пролетта на 1992 г., когато преди още да се приеме новият устав на БАН, в стария е гласуван текст от новия орган в Академията – Общото събрание на учените. Той позволява на този орган да закрива и извежда от системата на БАН институти и затова се възприема като политически жест на антикомунистически настроения в по-голямата си част членове на ОС, оглавено от писателя, доцент Йордан Василев, активен деец на антикомунистическия СДС, управляващ по това време (НА-БАН, ф. 1, оп. 49, а.е.14: л. 22-25). Така на 4 и 11 март 1992 г. ОС обсъжда и извежда от БАН присъединените от партийните централи (АОНСУ и ЦК на ДКМС) през 1990 г. институти. Тогава се решава и съдбата на ЦБ. Предварително на членовете на ОС са раздадени отчета за дейността на Центъра за 1991 г. и Мотивите за неговото закриване (НА-БАН, ф. 163, оп. 3, а.е.1188: л. 18-27; 33). Въпреки добрите резултати (запазване на контактите с повече от 3000 българисти в света и с над 500 българистични центрове, 86 специализации на чужди учени (утвърдени и млади), организиране и участие на 5 конференции в страната и 7 в чужбина – двустранни, многостранни по българистични теми, изпратени

1249 броя книги, намаляване на щатния състав на Центъра и др. под.) (НА-БАН, ф. 163, оп. 3, а.е.1188: л. 18-24) за закриване на ЦБ гласуват 110 души, 6 се въздържат (НА-БАН, ф. 1, оп. 49, а.е.15, ч. 2: л. 197). За тяхното мнение роля изиграват по-скоро мотивите против Центъра, подкрепени и на самото заседание на ОС, както от представители на техническите и природните науки като проф. Димитър Ненов, ст.н.с.І ст. Наум Якимов, проф. Дочка Ексерова (НА-БАН, ф. 1, оп. 49, а.е.15, ч. 2: л. 175-179), така и от проф. Иван Божилов, от Института за история (НА-БАН, ф. 1, оп. 49, а.е.15, ч. 2: л. 183-188). Всички те изразяват съмнение в подкрепата, която ЦБ получава по факсове от чуждестранните учени, и посочват именно контролно-организационните му функции като несвойствени за академично звено. А проф. Божилов направо смята, че ЦБ е играл филтрираща роля, бил е вреден и е правил пречки за контактите на хуманитарните институти с чужбина. Той твърди, че тези институти нямат нужда от посредник (НА-БАН, ф. 1, оп. 49, а.е.15, ч. 2: л. 186).

Подобни са и мотивите за закриване на ЦБ. В тях се посочва, че със закриването му „от държавна политика и грижа развитието на българистиката у нас и особено в чужбина става чисто научна политика и грижа, поверени на отделните институти и учени“. Именно те трябва да станат активни звена и да поддържат тези връзки, за да „няма съмнение за политическа намеса в развитието на българистиката у нас и в чужбина“. Защото с особената си междуведомствена позиция между БАН и КК, а също и като изпълняващ партийната политика, Центърът е изиграл своята положителна роля с организацията на двата международни конгреса по българистика, на конференции и симпозиуми в България и извън страната. Но в много случаи е измествал хуманитарните институти при връзките с научни центрове и учени от съответната научна област, при организиране на научни срещи, при размяна на книги (изпращал невинаги подходящи, а политически правилните), при поканата на учени в страната и командировката на български учени в чужбина (НА-БАН, ф. 163, оп. 3, а.е.1188: л. 33).

Това са мнения в духа на демократизацията на научния живот в Академията, които обаче много скоро ще се сблъскат с финансовите ѝ проблеми, произтичащи от поставянето ѝ в чисто пазарни условия. Но още на това заседание се вижда, че те се базират и на външния поглед за Академиите в бившите социалистически страни и необходимостта от нови форми на научни контакти между тях и западноевропейските им партньори. За този поглед учените от БАН са информирани от председателя на Академията акад. Йордан Малиновски на заседанието от 11 март 1992 г. Той споделя, че навсякъде в бившите социалистически страни, без Русия, тече реформиране на академиите – в бившето ГДР тя е разформирана, в Словакия, в Чехия и Унгария положението е неясно, дали ще ги има и дали ще останат академиите с титлите си.

Това е положението с екзекуциите. ... Ние процедираме най-демократично. Но моля ви се, нека вземем предвид състоянието, в което се намираме – 13 хиляди души в БАН. Аз имах три дни разговори с представители на Световната банка, МВФ и с програмата ФАР, които тази вечер ще продължат. Това тяло в такъв мащаб е неприемливо за никой съвременен мислещ. Така че нека застанем на реална основа и да помислим какъв начин на съкращение и редуциране имаме. Те не могат да се избегнат... (НА-БАН, ф. 1, оп. , а.е.15, ч. 2: л. 64-65).

Тези тенденции отразяват вижданията на западните институти за съкращаване на финансите за наука, както и политиката им да се ликвидират академиите от съветски тип. Оттам и категоричният отказ на партньорите от Германия и Брюксел да има координиращи звена между българските и чуждестранните институти, които те разглеждат като ненужни посредници, какъвто е и ЦБ. Според западните партньори вместо такива звена трябва институтите да влизат в непосредствен контакт помежду си и да правят проекти,

които, ако се одобряват, могат да получат и повече средства. Но в условията на доскоро действащи ограничения от двете страни на желязната завеса и при слабо развита технологично-информационна система, Малиновски пита „къде да ги намерим? Искам координационно звено. Отговарят, никакви координационни звена! Ето ви списъка на институтите и вашите институти да си ги търсят“ (НА-БАН, ф. 1, оп. 49, а.е.15, ч. 2: л. 67).

Проф. Иван Божилов подкрепя тази политика по отношение на Центъра по българистика, твърдейки, че

...основната идея на всички хуманитарни институти е, че те нямат нужда от посредник. Защото българистиката не е „франкофония“... Но, когато имаме възможност да стимулираме българофонията по света, тогава вече можем да помислим за създаването на такава система като франкофонската мрежа от институти и университети (НА-БАН, ф. 1, оп. 49, а.е.15, ч. 2: л. 186).

ОС гласува не само да се закрие ЦБ от 1 април 1992 г., но и неговите функции и документация да се поемат от отдел „Международно сътрудничество“ (НА-БАН, ф. 1, оп. 49, а.е. 15, ч. 2: л. 197).

Същевременно българистичната проблематика като изследване на природата и обществената система, наред с езика, историята и културата, както и приносите на нацията в световната цивилизация (Държавен вестник/ДВ, бр. 34 от 22 април 1994 г.) е обявена като цел в Закона за БАН и особено в новия Устав на БАН, приет на 29 юни 1992 от същото Общо събрание на учените. Това разбиране на българистиката остава непроменено, въпреки многократните редакции на този основен документ (Последна редакция на Устава е приета от ОС на БАН на 14 март 2023 г.).

За 1992 г. ръководството на Академията отчита пред ОС в 57-о му заседание от 12 май 1993 г., че с

...многоаспектни разработки на типично национални проблеми хуманитарните научни звена са се утвърдили като международен център за българистика (Държавен вестник/ ДВ, бр. 34 от 22 април 1994 г.).

Едновременно с тази декларация обаче се посочва и застоят в международното сътрудничество, особено с академиите от бившите социалистически страни, въпреки подобрите възможности в сравнение с 1991 г. (НА-БАН, ф. 1, оп. 49, а.е. 57: л. 24). Във връзка с това езиковедът проф. Иван Дуриданов поставя въпроса „Какво е направила академията за подпомагане на развитието на българистиката в чужбина?“. И посочва, че очевидно в отдел „Международно сътрудничество“ няма да се намери отговор. От справката от Института за български език е видно, че се работи по 2–3 теми, ограничено с Полша и с един специалист от Русия. Ив. Дуриданов отчита, че са прекъснатите колоквиумите по българистика и по този начин е нарушен диалогът с чуждестранните колеги. Той обръща внимание, че известни немски и френски българисти се чувстват забравени и пренебрегнати, нямат покани за българистични мероприятия, не получават книги и списания. И че това влияе на развитието на изследователската чуждестранна българистика, която винаги е била приоритет на БАН, а не на СУ, грижещ се повече за обучението на българисти. А „упадъкът на българистиката в чужбина означава упадък на престижа на българската духовна култура в чужбина“. Затова предлага на обществени начала да се изпраща научна литература, както правел той. Проф. Дуриданов призовава тази дейност да се извършва на обществени начала, да се използват личните контакти, но целево.

Може би ще се наложи да има един-двама чиновници, които да движат оперативно работата, но БАН трябва да помисли по този въпрос (НА-БАН, ф. 1, оп. 49, а.е.57: л. 38).

На което председателят на академията, акад. Малиновски, отговаря, че няма средства, а МС се е самоотстрилил от финансирането на научните мероприятия (НА-БАН, ф. 1, оп. 49, а.е.57: л. 69).

И наистина това са времената на големи финансови рестрикции в държавната субсидия на БАН. Отменят се привилегиите, дадени в Закона за БАН за безплатни пощенски услуги, издателството на БАН е лишено от държавна субсидия и затова трябва да печата комерсиална литература, за да се издържа. Средствата, отпуснати от бюджета, отиват 75% за заплати (НА-БАН, ф. 1, оп. 49, а.е.57: л. 41-61). Унизителното положение на академичната наука създава и изтичане на мозъци, което засяга повече техническите науки (Тодев/Todev 2017: 107-115). Така че благите намерения хуманитарните институти да развиват чуждестранната българистика се оказват трудно изпълними. Много скоро започва да се осъзнава, че има нужда от специализиран, научно компетентен орган за поддържане на чуждестранната българистика. Нещо повече, че той трябва да е подкрепен от държавата. До този извод достига както ръководството на БАН, така и Министерството на образованието, науката и технологиите, когато СДС-правителството, привърженик на крайния либерализъм в икономиката, пада от власт.

2. Опит да се възродят Центърът по българистика и Междуведомственият съвет по българистика към Министерството на образованието, науката и технологиите 1995 – 1997 г.

През 1994 г. ръководството на БАН предприема стъпки в това отношение. То назначава едно лице, което поема документацията на бившия ЦБ и я въвежда в компютър. Създава се и Съвет по българистика от 8-9 представители на българистичните институти в Академията, които преглеждат, систематизират и коригират данните в този архив, ръководени от известния старобългарист проф. Екатерина Дограмаджиева 1994 – 1995. Съветът печели проект по програма на ЮНЕСКО „Българистиката през XX век“. Явно убедило се в слабите възможности на отделните хуманитарни институти да бъдат „междunarодни центрове по българистика“, ръководството на БАН през пролетта на 1995 г. предлага на министър-председателя, младия социалист Жан Виденов, да се организират към МНОТ Съвет за чуждестранна българистика, който да определя основните насоки като организационно звено, което да извършва ежедневната делова работа. Това съобщава проф. Дограмаджиева на среща при министъра на образованието, науката и технологиите, акад. Илчо Димитров, някогашен директор на стария ЦБ (1984 – 1986) с голяма група учени, културни дейци, публицисти, журналисти и общественици на 30.10.1995 г. (ЦДА, ф. 1296, оп. 1, а.е.1: л. 6).³

На срещата акад. Илчо Димитров инициира възстановяването на Съвета за чуждестранна българистика, подкрепен от поканените участници, сред които са проф. Крумка Шарова, проф. Стоян Радев, проф. Петър Пашов, проф. Петър Петров, Горан Благоев, доц. Димитър Кенанов, ст.н.с. Стоян Райчевски и др. Междувременно министърът информира, че към Културно-просветния център „Васил Априлов“ към МОНТ е създадено „едно служебно звено, което ще има за задача да ръководи работата по българистиката с някои функции на бившия ЦБ“ (ЦДА, ф. 1296, оп. 1, а.е.1: л. 3).

Изказалите се отчитат като грешка затварянето на стария ЦБ, както и констатира упадък в чуждестранната научна българистика (настъпват македонистиката и сърбистиката за сметка на българистиката, чуждестранните българисти не получават научна литература и нямат информация за българския научен живот, чувстват се пренебрегнати и изоставени и др.п.) (ЦДА, ф. 1296, оп. 1, а.е.1: л. 3-8). От цитираните документи е видно,

³ Изказвам благодарност на проф. дин Пенка Пейковска, която ми посочи наличието на този фонд.

че и в БАН и в МОНТ върви процес на организиране на оперативно звено и на научен Съвет по българистика. Върви процес на възстановяване на старата структура, отговаряща за българистиката в страната и чужбина, но както се изразява акад. Димитров, при много по-скромни възможности и на двете институции, ала поне с видимо усилие от двете страни да се използва потенциалът на държавата в лицето на Министерството (ЦДА, ф. 1296, оп. 1, а.е.1: л. 3). Въпреки опасенията на проф. Шарова, изказвани неколкратно и не без основание, че може да се получи дублиране на двата вида институции – тези в БАН и към МОНТ (ЦДА, ф. 1296, оп. 1, а.е.1: л.7; а.е.7: л. 5), ст.н.с. Светлина Николова уверява, че двата съвета биха си добре взаимодействали (ЦДА, ф. 1296, а.е.7: л. 2). По-късно, обаче, това състояние е определено от Съвета при БАН като хаос и липса на стратегически подход (Милтенова/Miltanova 2000: 11).

Така със заповед на министъра № РД-14-90/30.10.1995 г. се учредява Съветът по българистика и неговото оперативно бюро в състав проф. Симеон Янев, проф. Кр. Шарова и ст.н.с. Светлина Николова (ЦДА, ф. 1296, оп. 1, а.е.2: л. 6). То дълго време работи безвъзмездно, опитва се да организира фонд „Българистика и българисти“, чрез който да постъпват дарения, както и сп. „Българистика и българисти“, започва работа по събиране на данни за справочника „Кой кой в българистиката“ (ЦДА, ф. 1296, оп. 1, а.е.2: л. 2-5). В документите на Съвета към МОНТ не се откриват сведения нито за конфликти, нито за взаимодействие със Съвета към БАН, единствено свързваща двете организации е Светлина Николова, която е член на академичния съвет (Милтенова/Miltanova 2001: 7).

Съветът към МОНТ е с автономен статут, но финансирането му върви чрез КПЦ „В. Априлов“, който отделя 3 души за негови помощници. Ето защо от лятото на 1996 г. оперативното бюро предлага на министъра и в крайна сметка постига да се обособи като самостоятелно оперативно звено Национален център по българистика при МОНТ. Той се създава от 1.10.1996 г. като юридическо лице на бюджетна издръжка със седалище София и със задачата

...във взаимодействие със Съвета по българистика да съдейства за утвърждаване на духовното присъствие на България в света и за развитието на българистиката в чужбина (ЦДА, ф. 1296, оп. 1, а.е.4: л. 1; ДВ, бр. 85, 08.10.1996).

Националният център по българистика се оглавява от проф. Стефан Янев. Определен е щат от 15 души, отпускат се средства, но се предполага, че ще се издържа и от дарения. Прави впечатление, че Центърът получава дарение от японски учени и от реклами при издаване на списанието „Българи и българисти“. За 6-те месеца на своето съществуване (от октомври 1996 г. до 14 март 1997 г.) НЦБ възстановява и актуализира информационната банка за чуждестранните българисти (изпратена е карта на 500, от които 240 я връщат попълнена); кани и осигурява научните визити в България на редица българисти от Германия, Полша, Русия, Украйна, Беларусия, Гърция и Унгария; организира среща с директорите на българските културни центрове в чужбина, с които приемат планове за съвместна работа; съдейства на различни прояви като Българо-Скандинавски симпозиум, изложби и др.п.; поръчва пълни библиографски справочници за българистични публикации в Италия, Унгария, Украйна и Беларусия; разработва новата визия на сп. Българистика и българисти, както и нови информационни рубрики, които са реализирани; подготвя важни справочни издания в две серии „История“ и „Литература“; подготвя регионалните сесии „Българистиката в Централна Европа“ и „Българистиката в Източна Азия“; подготвя програми за специализация на чуждестранни студенти българисти и млади чуждестранни учени, както и осъществява цялостната организация по конкурсите за лектори в българските лекторати и в чуждите университети (ЦДА, ф. 1296, оп. 1, а.е.8: л. 1-3). От цитирания по-горе отчет на дейността на НЦБ за краткото време на неговото съществуване с пълно основание може да се приеме, че той в действителност е

продължител на бившия ЦБ. До него пишат и българските посолства за редица прояви на чуждестранната българистика, възприемайки Центъра като координиращо звено.

Тези прояви отразяват едно ново явление в българистиката – навлизане на частната инициатива и най-вече на частния Нов български университет в полето на международната българистика. Така на 9 април 1997 г. е подписано рамково споразумение между НБУ и Университета в Лодз за обмяна на преподаватели и студенти и работа по съвместни научноизследователски проекти. Споразумението е подписано от председателя на Настоятелството на НБУ, проф. Богдан Богданов и ректора на Лодзкия университет, проф. Станислав Лишевски. Към рамковия договор на 10 април е подписан анекс между лодзката славистика, в която българистиката е водеща, и департамента „Нова българистика“ към НБУ, който предвижда обмен на студенти и преподаватели през учебната 1997/98 г. и общ научноизследователски проект „Публични езици в посттоталитарните общества“ (ЦДА, ф. 1296, оп. 1, а.е.14: л. 34).

А във Варшава е представена спонсорираната от фондация „Отворено общество“ нова полска Антология на българския разказ. На 11 април се организира среща между проф. Смолар – директор на фондация „Стефан Батори“ и проф. Богдан Богданов, директор на фондация „Отворено общество“, на която среща са обсъдени общи задачи в областта на науката и образованието и организирането на българско-полска конференция на тема „Взаимоотношенията между Европа и Русия с балканските и централноевропейските култури“ (ЦДА, ф. 1296, оп. 1, а.е.14: л. 38).

Тези сведения показват активизацията на частните институции като НБУ и „Отворено общество“ за развиване на чуждестранните връзки в областта на българистиката по нов начин – чрез съвместни научноизследователски проекти, и на ниво фондации, ала и с класически средства – обмен на преподаватели и студенти, организиране на съвместни конференции. Това става дни преди да бъде окончателно закрит НЦБ по силата на заповед НРД14-15/07.04.1997, изменена със Заповед НРД14-16/ 17.04.1997 на министъра на образованието, науката и технологиите, университетският професор по физика Иван Лалов. Той назначава ликвидационна комисия, която да приключи с Центъра до един месец. Лалов е всъщност министър в служебното правителство на Стефан Софиянски, което наследява правителството на БСП, свалено от настъпилата хиперинфлация и протестите, силно напомнящи последвалите „цветни революции“ в постсъветското пространство. Ст. Софиянски е един от лидерите на антикомунистическия СДС, по това време е кмет на София и проводник на радикалните пазарни реформи. Още по-категорично към такива реформи, включително и към касова приватизация на ценни активи, е насочена дейността на следващото дясно правителство на ОДС, оглавено от Иван Костов (1997 – 2001). Неговият министър на образованието и науката, историкът, доцент Веселин Методиев (през 1994 г. – зам.-ректор на НБУ), потвърждава заповедта на проф. Лалов, като удължава срока за ликвидирането на НЦБ до 1.07.1997 г. (ЦДА, ф. 1296, оп. 1, а.е.21: л. 1-2).

Ето защо, не е странно, че в чуждестранната българистика окончателно се налага познатият от началото на 90-те години подход – към децентрализация и проектното начало в развитие на контактите с чуждите учени, интересувачи се от българистични проблеми.

3. Съветът за чуждестранна българистика към УС на БАН 1998/9 – 2015

Така държавата окончателно се оттегля от грижата за развитие на чуждестранната научна българистика и тя става изключително предмет на дейност на Съвета за чуждестранна българистика (СЧБ) към УС на БАН. На това заключение навежда не само закриването на НЦБ и Съвета по българистика към МОНТ през 1997, но и фактът, че СЧБ

дефакто започва да отчита своята дейност от 1998/1999. В първия брой на неговия бюлетин „Българистика“ се посочва, че през 1999/2000 г. в областта на хуманитарните науки в БАН са разработени 70 двустранни и многостранни проекта, имащи за обект българистична проблематика, поместена е и ретроспекция за новоизлезли през 1998/99 г. български научни книги, които биха представлявали интерес за чуждите изследователи (Б.а./N.а. 2000: 7; Милтенова/Miltanova 2000: 9). Разбира се, Съветът за чуждестранна българистика работи според възможностите и инициира през годините редица мероприятия, целящи да съхранят и развият интереса към българистичните изследвания, съобразявайки се с настъпилите тенденции в европейската хуманитаристика. Но на обществени начала и само с подкрепата на УС на БАН.

Особено дейна е старобългаристката проф. Анисава Милтенова, оглавявала го от 1995 до 2012 г. Освен споменатите проф. Ек. Дограмаджиева и ст.н.с. Св. Николова, други членове на Съвета 1994–2001 са ст.н.с. дфн Боряна Велчева, ст.н.с. д-р Илия Илиев, ст.н.с. д-р Албена Георгиева, н.с. д-р Весела Димова, ст.н.с. Марта Кърпачева, ст.н.с. дфн Владко Мурдаров и др. Подпомагани са от ст.н.с. д-р Никола Казански, завеждащ библиографския отдел на Централна библиотека в БАН (Милтенова/Miltanova 2000: 7).

Проф. А. Милтенова поддържа активно интереса към българознанието сред чуждите учени и съхранява информацията за тях за българските изследователи. Тази роля изпълнява с редактирането на периодичното издание „Българистика“/Bulgaria, което излиза съвместно с Централна библиотека на Академията от 2000 г., разпространява се в най-важните държавни институции у нас и в чужбина и дава информация както за развитие на българистичните публикации в страната, така и за състоянието и развитието на българистиката по света (https://www.bas.bg/?page_id=9690 [Viewed 2024-07-31], Милтенова/Miltanova 2000: 9-12).

Надежда за чувствителна държавна подкрепа Съветът получава през 2000 г. Тогава на 26 и 27 август по инициатива на президента Петър Стоянов традиционният Събор надпяване на Рожен се превръща в общонационален събор, „среща на българи, разпилени по целия свят“, „празник на българщината“ (<https://news.bg/archive/rozh-en-2000-praznik-na-balgarshtinata.html> [Viewed 2024-12-31]).

По време на този събор се разискват и въпросите на българистиката в международен план в дискусиата, проведена с чуждестранни българисти. Констатира се редица проблеми на разпространение на българистиката като намалелите лекторати и броеве студенти, липсата на достъп до новоизлизащата българска научна литература, липсата на информация, организация и финансиране на чуждестранната българистична дейност. Затова и се забелязва преориентиране на някои българисти към други полета, дори извън хуманитаристиката. В тези констатации участват редица чуждестранни българисти като Норберт Рандов от Германия, Йежи Русек от Полша, Румяна Златанова от Германия, Георги Минчев от Полша, Мая Панайотова-Детрез (Белгия), Любомира Парпулова (САЩ), Красимир Станчев (Италия) и др. Вижда се, че това са предимно българи, работещи в чужди университети, което говори много за това, кои са останали да поддържат в странство интереса към тази дисциплина. От българска страна в срещата вземат участие сравнително младите доц. Юлияна Стоянова, н.с. д-р Димитрина Димитрова и др. (Милтенова/Miltanova 2000: 10.). Посочва се, че финансирането на българистиката като „общонационална стратегия“ трябва да е поставено на „национално равнище“ (Милтенова/Miltanova 2000: 11), което до голяма степен всъщност е търсене на подкрепата на държавата, както в миналото. Отново се апелира да се създаде

...оперативно звено за българистика при БАН като част от програмата за новия образ на България в света. БАН е неговата естествена среда за съществуване, защото е национална среда за научни изследвания в България (Милтенова/Miltanova 2000: 11).

Но това звено не бивало да повтаря ЦБ, закрит през 1992, със своя „идеологизиран подход“ на дейност (Милтенова/Miltanova 2000: 12). Затова отдавам това твърдение на политкоректността и стремежа да се оправдае затварянето на ЦБ и да се покажат новите дейци на чуждестранната българистика като противници на комунистическото минало, но съзнаващи ролята на чуждестранната българистика като инструмент на „меката сила“.

Виждането за дейността на едно такова звено, подобно на съществуващите в други държави, както пише в статията по този повод проф. А. Милтенова, е в експертната сфера, но с редица правомощия по контрол и съфинансиране на инициативите. То трябва да създава дългосрочни и краткосрочни планове за развитието на българистиката по страни и региони и да контролира изпълнението им; да избира комисии за работа в различни сфери и да отчита тяхната дейност; да изработва и контролира годишния си бюджет; да определя критерии за раздаване на стипендии за специализанти и за награди на чуждестранни учени; да координира организацията и финансовото подпомагане на международни научни срещи; да организира и подпомага семинари и други обучителни програми и форми за чуждестранните специалисти; да организира събиране и изпращането на информация за излезли книги и периодични списания; да организира събирането на бази данни за чуждите българисти (Милтенова/Miltanova 2000: 12).

Всъщност тези дейности повтарят основните направления на дейността на закритите ЦБ и на НЦБ, но без техните финансови и институционални възможности. Неслучайно проф. А. Милтенова твърди, че голяма част от тези дейности осъществява Съветът за чуждестранна българистика

...на напълно обществени начала, без специален бюджет, с неимоверни трудности (Милтенова/Miltanova 2000: 12).

Явно затова в хода на дискусиата на Рожен 2000 е

...обоснована идеята да се изработи и внесе в НС предложение за данъчни облекчения и отчисления от бюджета на печеливши организации (напр. застрахователни компании) в полза на целевото финансиране на българистиката на национално равнище (Милтенова/Miltanova 2000: 12).

Очевидно нищо от тези пожелания не е изпълнено, защото през следващата година Съветът, заедно с голям брой университети, вкл. и с НБУ, и академични институти, организира международна научна среща „Българистика 2001. Съвременни научни и образователни стратегии в българистиката“, на която поставя същите проблеми. Срещата е в София на 21 и 22 септември, като е използван много подходящ повод: 2001 г. е обявена за Европейска година на езиките от Съвета на Европа, Европейската комисия и ЮНЕСКО. Участие вземат 21 чужди учени от 16 страни и над 30 български изследователи. Срещата завършва с обръщение към българския президент, председателя на НС и председателя на МС, както и към други български държавни институции, в което се повтарят призивите за създаване на оперативно звено, на базата на Съвета за чуждестранна българистика. То да координира усилията на научните и образователни институции в България, да поддържа връзка с чуждестранните българисти и да организира и подпомага тяхната непосредствена дейност. Настоява се „законово да се уреди целевото финансиране на българистиката и българистичните проучвания“, като то бъде „включено в държавния бюджет“. Спешно се призовава законово да се уреди въпросът с българските лекторати в чуждите университети, като се фиксира в документа, че на 21 септември

зам.-министърът на МОН доц. д-р Атанас Герджиков се е ангажирал до 10 дена да реши въпроса, за да не остане България „единствената страна без преподаватели по български език и литератури в чужбина“⁴.

Доколкото мога да съдя от последвалата дейност на Съвета, нищо от посочените препоръки не се изпълнява от българските държавни власти. Нито има целево финансиране, нито законово се уреждат контролни и организационни функции на някакво оперативно звено. Съветът продължава да разчита на бюджета на БАН. Той успява да събира данни за чуждестранните учени българисти в рамките на финансиран от UNESCO проект, започнат още от закритите вече българистични центрове. И ги издава едва през 2008 г. като енциклопедичен справочник, в който има данни за над 800 учени и преподаватели (Милтенова/Miltanova 2008).

Прави впечатление, че основните форуми под егидата и съдействието на Съвета от 1994 до 2016 г. са съвместни срещи между български и североамерикански учени, обединени в Асоциацията на българистите от САЩ и Канада (Bulgarian Studies Association), от които излизат и няколко сборника.⁵ Американската българистика излиза, според проф. А. Милтенова, от филологическата си насоченост и все повече се ориентира към въпросите на историята, етнологията и изкуствознанието.⁶ Това развитие на американската българистика не отменя трудните условия, в които работят Съветът и цялата Академия, особено по време на световната финансова криза от 2009 докъм 2012 година. Тогава държавната субсидия е толкова намалена, че представлява 54,8% от необходимите средства за нормален режим на работа (Тодев/Todev 2017: 155). Затова не трябва да учудва, че сборникът с избрани доклади от 10-ата българо-американска среща, провела се през 2016 г., излиза едва през 2019 (срв. Taseva 2019a). А като цяло, чуждестранната българистика се развива от академичните институти и университети или от отделни учени в познатото лоно на славистиката и византистиката във всички им основни направления: история, езикознание, литература, изобразително изкуство, за което информира Съветът за чуждестранна българистика периодично в своя бюлетин.

4. Усилията на Съвета през 2015–2024 за пробуждане на интереса към чуждестранната българистика като национално осъзната политика

При поредния си мандат 2015–2020 г. Съветът се активизира, доколкото му позволяват правомощията и функциите. Тогава вече отношението на властта към БАН се променя и преосмисля. Това се дължи на готовността на академичните изследователи да се реформират и същевременно да постигнат резултати, с които да защитят своето място в научното пространство във всички области.⁷ Съветът инициира през 2017 г. Становище за състоянието на чуждестранната българистика, изпратено до МОН и УС на БАН. В него е направен анализ на състоянието на българистиката в различните европейски страни и по основните сфери, алармира се отново за силния упадък на българистичните

⁴ Обръщение от участниците в международната работна среща „БЪЛГАРИСТИКА 2001. Съвременни научни и образователни стратегии в българистиката“, 21–22 септември, 2001, София. – В: Българистика, кн. 3, 2001, 10–12.

⁵ Съветът за чуждестранна българистика. Available from: https://www.bas.bg/?page_id=9690 [Viewed 2024-11-21]. Два сборника на Съвета за чуждестранна българистика бяха представени в БАН, сряда, 13 ноември 2019 Available from: <https://www.bas.bg/?p=27777> [Viewed 2024-11-21].

⁶ Два сборника на Съвета за чуждестранна българистика бяха представени в БАН, сряда, 13 ноември 2019 Available from: <https://www.bas.bg/?p=27777> [Viewed 2024-11-21].

⁷ По оценка на МОН през 2017 г. 21 научни звена на БАН са с най-висока оценка на „елитни научни организации“, 17 са „ефективни“ и само 3 са „задоволително ефективни“. Затова през 2018 г. 68,2% от интервюираните от „Алфа Рисърч“ смятат, че „постиженията от БАН са повод за гордост и национално самочувствие“ (Тодев/Todev 2019: 103–105).

занимания в Европа и в света, и се призовава за мерки относно спирането на тази тенденция. На първо място, членовете на Съвета отбелязват тенденция за съкращаване на лекторатите по български език в чужбина и редуциране на броя на студентите в тях през последните три десетилетия след политическите промени.⁸ Особено чувствително е намаляването на броя на студентите и на центровете в западноевропейските страни, САЩ и Канада (Становище за състоянието на чуждестранната българистика..., с. 14–15), там, където българистиката трябва да играе силна роля на „мека сила“ и да създава българско лоби, тъй като това са вече основните външнополитически партньори.

Заедно с това, Съветът очертава причините за забележимия спад на интереса към научните занимания с българистична проблематика, продиктувани от геополитическото разместване на пластовете: в края на 80-те – края на Студената война, и загубата на интерес към бившите противници, в лицето на социалистическите страни, от страна на образованата публика; през 90-те години – войните в Югославия; в началото на XXI век – развитието на ислямския тероризъм, провокирал и интереса към ислямския свят. Но загубата на интерес се дължи и на липсата на подкрепа от страна на българската държава по отношение на чуждестранната българистика, както и на слабото финансиране на българската наука, особено в академичните институти по това време. Констатира се намаляване и застаряване на кадрите, които в чужбина се занимават с българистична хуманитаристика. Голяма е надеждата за ролята на младите и утвърдените учени с български произход, които работят в американски, канадски и европейски университети да съживят и развият българистичните изследвания (Становище за състоянието на чуждестранната българистика..., с. 16–18). Членовете на Съвета си дават ясна сметка, че все повече такива изследвания ще бъдат в контекста „на обществените и политическите интереси и поръчки, които ще имат приложна насоченост или които са в състояние да се впишат в глобални теми“ (Становище за състоянието на чуждестранната българистика..., с.18), т.е. те ще бъдат в отричаното политизиране на научната пропаганда.

Ето защо членовете на Съвета наблягат на важноста на българистичните занимания не като средство за пропаганда, както дотогава се е разбирало, а като академичен инструмент. И това е новото във вижданията за чуждестранната българистика. Тя трябва да допринесе за запазване мястото на българската наука в световната цивилизация, да се приобщава и просвещава българската диаспора в чужбина, както и да се създава българско лоби по света. На чуждата българистика се възлага дори ролята на коректив на изследванията в националната наука (Становище за състоянието на чуждестранната българистика..., с. 34–35).

Очертал новите функции на чуждестранната българистика, Съветът за българистика прави своите предложения за нейното съживяване. Те силно напомнят предишни такива, а именно:

изработване на цялостна програма за развитие на държавната и научната политика за развитие на българистиката в чужбина и създаване отново за кой ли път на координиращ център на тази дейност по подобие на Гьоте-институт, Институт Сервантес, Френския институт в България и под.

Известните важни елементи на тази програма са обогатени с нови моменти, произтичащи от членството на страната в ЕС. Това са:

периодичен анализ на тенденциите в международната българистика и в политиката на ЕС по отношение на т.нар. малки езици; създаване на национална мрежа

⁸ По данни от МОН от 54 лектората с обучавани 1300 студенти през 1988 г., през 1995/96 те са 44, но с около 1500 студенти, а през 1999/2000 – са 36 с 1200 студенти. През 2016 г. МОН поддържа 39 лектората със 1164 студенти (Тасева/Taseva 2019: 15).

за непосредствена връзка между българските научни и образователни институции и държавни органи като МОН, Президентството, Министерството на културата, българските културни центрове в чужбина, културните служби към българските посолства; сътрудничество с университети, академични центрове, неформални сдружения, български културни дружества, поддържащи интерес към българистични занимания; мерки за поощряване на интереса със специални стипендии и увеличаване на летните езикови курсове (Становище за състоянието на чуждестранната българистика..., с. 34–35).

Съвсем разбираемо членовете на Съвета за чуждестранна българистика отделят на БАН централно място за реализиране на тези програма, заради нейната водеща научна експертиза, логистична подкрепа и генериране на идеи (Становище за състоянието на чуждестранната българистика..., с. 35–36).

В изпълнение на своите идеи и по повод на българското председателство на Съвета на Европа, Съветът за чуждестранна българистика, заедно с Института за литература, организира на 11 и 12 май 2018 г. Кръгла маса за състоянието на българистиката на Стария континент, в която вземат участие 40 известни учени от 16 европейски страни с традиции в българистичните изследвания. Това става по проект, финансиран от Фонд „Култура“ в рамките на „Културна програма за Българското председателство на Съвета на Европа през 2018 г.“ (Тасева/Taseva 2019). На нея отново се приема Обръщение към Президента на републиката, Председателя на НС и Председателя на МС, и Министерството на културата, на образованието и на външните работи. В него се повтарят констатациите от Становището на СЧБ и се подчертава отново, че

...чуждестранната българистика преживява криза, свързана, от една страна, с отслабената подкрепа на българската държава, от друга страна – с преструктурирането на изследователските приоритети в съответните държави, а от трета – с негативните промени в кадровия потенциал, поради отслабващия интерес към българистиката на младите генерации слависти и балканисти (срв. Тасева и др.(състав.)/Taseva et al.(ed.) 2019: 39).

Познати са и предлаганите средства за излизане от кризата като

...Определяне на законовата и финансовата рамка за развитие на българистиката като национален научен приоритет, което включва целево финансиране директно от държава, данъчни облекчения за фирми, подпомагащи българистиката, както и

Разработване на дългосрочна национална програма за развитието на българистиката зад граница, в която да се набележат действия за развитие на кадровия потенциал на научната българистика (Тасева и др.(състав.)/Taseva et al.(ed.) 2019).

Активизират се за подкрепа на българистиката и държавните органи в лицето на вицепрезидентката на Република България Маргарита Попова (2012–2017), която организира през 2015 г. срещи на представители на академичните институти и МОН за издигане на значението на лекторатите по български език по света, както и за събиране на мнения и анализи на учени и преподаватели за единна национална концепция за лекторатите като форма на чуждестранната българистика. От 2015 в СУ „Св. Климент Охридски“ е създадена магистърска програма „Трансгранична българистика“, подготвяща пре-

подаватели по български език за чужденци (Становище за състоянието на чуждестранната българистика..., с. 16). Тази политика продължава и следващият вицепрезидент Илияна Йотова по време на първия и на втория си мандат.⁹

Окуражен от държавното внимание към проблемите на българистиката в чужбина, Съветът организира няколко крупни международни конференции и форуми, дори по време на ковид пандемията 2021–2022 г. Те разглеждат проблемите на българознанието по света като диалози на поколенията, бъдещето на българистиката в дигиталната ера и перспективите и предизвикателствата на българистиката извън Европа (Съвет за чуждестранна българистика към УС на БАН. Available from: https://www.bas.bg/?page_id=9690 [Viewed 2024-07-31]).

Едновременно с това, учени като проф. Лора Тасева и доц. Елка Трайкова, посветили се да развият и подкрепят българистиката в чужбина, алармират обществеността за упадък и съкращаването на интереса към българистичната проблематика в света, изтласкването ѝ към периферията на научните занимания, към интердисциплинарни сфери в областта на балканистиката и въобще на хуманитаристиката.¹⁰

Българските политици обаче осъзнават реално необходимостта от държавна подкрепа на чуждестранната българистика не благодарение на алармирането на учените, на техните обръщания и становища, а когато се сблъскат с неразбиране на националната ни позиция в международните отношения. След подписване на договора за приятелство, добросъседство и сътрудничество с Република Северна Македония (подписан на 1 август 2017, в сила след ратификация от 14 февруари 2018. – МВнР, Двустранни отношения, Република Северна Македония Available from: <https://www.mfa.bg/bg/3117> [Viewed 2024-11-21]), наши държавни и експертни структури изпадат в спорове с Република Северна Македония по исторически и езикови проблеми, които трябва да се решат с оглед започване на преговори на РСМ за присъединяване към ЕС.¹¹ Но се оказва, че българските интерпретации на историята и езика на македонците срещат неразбиране не само сред

⁹ Вицепрезидентът Илияна Йотова: Съхранението на българския език зад граница е условие за запазване на националната идентичност, 26.07. 2017 Available from: <https://www.president.bg/news3881/vitseprezidentat-iliyana-yotova-sahranenieto-na-balgarskiya-eyik-zad-granitsa-e-uslovie-za-zapazvane-na-natsionalnata-identichnost.html?lang=bg&skipMobile=1> [Viewed 2024-07-08]; Илияна Йотова: Работим за запазване на българския език в историческите диаспори, публикувано на 13.06.22 в 16:27. Available from: <https://bnr.bg/radiobulgaria/post/101661556/iliyana-yotova-rabotim-za-zapazvane-na-balgarskia-eyik-v-istoricheskite-diaspori> [Viewed 2024-07-08] Илияна Йотова, Българският език е неизменна и много съществена част от световната цивилизация, 24 часа, 11.07. 2023 Available from: <https://www.24chasa.bg/bulgaria/article/14882114> [Viewed 2024-07-08]; Неделните училища зад граница са най-добрият проводник на знание и българщина, заяви Илияна Йотова. Вицепрезидентът присъства на откриването на международния научен форум „Пътят на светлината“ в Атина, 11.05.2024 Available from: <https://bntnews.bg/news/nedelnite-uchilishta-zad-granica-sa-nai-dobriyat-provodnik-na-znanie-i-balgarshtina-zayavi-iliyana-yotova-1277876news.htm> [Viewed 2024-07-08].

¹⁰ За чуждестранната българистика в бъдеще неясно, публикувано на 22.05.18 в 16:45 Автор: Венета Гаврилова. Available from: <https://bnr.bg/old/post/100972262> [Viewed 2024-07-31].; Българската кауза се нуждае от качествена българистика в чужбина. А българистиката се нуждае от подкрепата на държавата; публикувано на 28.05.21 в 09:15. Автор: Венета Гаврилова. Available from: <https://bnr.bg/hristobotev/post/101474207> [Viewed 2024-07-31].

¹¹ Има се предвид Съвместната мултидисциплинарна експертна комисия по исторически и образователни въпроси на Република България и Република Северна Македония, популярна повече под името Съвместна историческа комисия. Проф. Ангел Димитров: Работата на българо-македонската комисия е в низходяща градация, 12 септ. 2019. Available from: <https://izbori.bg/30037/> [Viewed 2024-11-21].; Скопие: ще отговорим на България, но търсим още формата – В: СЕГА, 22 октомври, 2019. Available from: <https://www.segabg.com/node/100385> [Viewed 2024-11-21].; Проф. Иван Илчев: Комисията по исторически въпроси със Северна Македония е зацikliла, БНТ, 22.10.2019. Available from: <http://news.bnt.bg/bg/a/prof-ivan-ilchev> [Viewed 2024-11-21].

северномакедонските учени и политици, но и сред политиките и експертите на ЕС. Затова под патронажа на вицепрезидента Илияна Йотова се провежда на 7–8 ноември 2022 г. международен форум за кирилицата „... И ний сме дали нещо на света“ с участието на изтъкнати учени слависти „от Австрия, Белгия, Германия, Гърция, Италия, Литва, Полша и Сърбия, както и техни български колеги“. Подчертано е, че

...[з]а първи път от 40 години насам такъв мащабен форум за историята и бъдещето на българистиката се провежда с подкрепата на българската държава.

Замисълът е този форум да стане редовен и да се провежда на всеки две години, за да се поддържа интереса към българистиката в света.¹²

Осъзнаването на значението за развитието на чуждестранната българистика води и до изработването и финансирането на националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“ – МОН, ДО01-205/13.09.2022 г.“ („Development and promotion of Bulgarian studies abroad“ с Contract No. ДО01-205/13.09.2022).¹³ Особена заслуга за нея има научният секретар на направление „Културно-историческо наследство“ на БАН – литературният историк доц. Елка Трайкова. Затова, като признание за ролята на Академията, тя е натоварена да бъде ръководител на консорциума от водещи университети в страната със силни хуманитарни катедри и традиции, а именно: Софийският университет „Св. Климент Охридски“, Пловдивският университет „Паисий Хилендарски“, Шуменският университет „Епископ Константин Преславски“, Югозападният университет „Неофит Рилски“, Великотърновският университет „Св.св. Кирил и Методий“. Програмата с хоризонт от три години е на стойност 4 млн. лв. Целта ѝ е

... целенасочена подкрепа на българистиката като привлекателна научноизследователска област за чуждестранни учени, акцентираща основно върху българския език и литература, българската история, изкуство, наука и култура (вкл. етнография и фолклор)“ (ННП Българистика – Available from: [https:// bulgaristica.bas.bg/pages-1-neobhodimost-ot-programata](https://bulgaristica.bas.bg/pages-1-neobhodimost-ot-programata) [Viewed 2024-07-08]).

За да се осъществи тази цел, са заложили следните мерки:

- привличане на по-голям брой студенти, докторанти и млади учени, изучаващи български език, литература, история и култура в чуждестранни университети и научни институти;
- насърчаване на научните изследвания по българистика;
- засилване на международния престиж и разпознаваемост на българските изследователи;
- популяризиране на българските постижения в различни сфери на науката и технологиите и на историческите и природните забележителности;
- подпомагане на държавните институти за създаване на авторитетна научна общност зад граница с фокус към българистиката (<https://bulgaristica.bas.bg/pages-1-neobhodimost-ot-programata>).

Оглавяването на тази мащабна програма от БАН е свидетелство за признаване на нейната роля в развитието на българистиката в новите условия на залез на глобализаци-

¹² Илияна Йотова: България даде на славянския свят писменост, духовност и култура. Недопустима е подмяната на историята. По инициатива на вицепрезидента в София се провежда Международен форум за кирилицата. 2022-11-07. Available from: <https://m.president.bg/bg/news6884/iliyana-yotova-balgariya-dade-na-slavyanskiya-svyat-pismenost-duhovnost-i-kultura-nedopustima-e-podmyanata-na-istoriyata.html> [Viewed 2024-06-08].

¹³ Цели и задачи на Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“, 6 март 2023 – Available from: <https://www.bas.bg/?p=43096> [Viewed 2024-10-11].

ята и възхода на регионализацията. Погледнато в историческа перспектива на цялостното си съществуване, БАН има всички възможности да реализира програмата, тъй като тя чертае пътна карта, каквато през годините Академията винаги е следвала. Именно по тази програма, с подкрепата на Министерството на образованието и науката и под егидата на вицепрезидента Илияна Йотова се провежда още един Международен форум за кирилицата – „Азбука, език, идентичност“, с участието на 30 учени от 12 държави, на 27 и 28 юни 2024 г. в София и Пловдив (<https://bnr.bg/hristobotev/post/102012770> [Viewed 2025-02-16]).

Надяваме се и през 2025 г. БАН активно да поддържа Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“, като развива модерна, европейска по тип българистика, отчитаща обективно приносите ни в световната наука и цивилизация.

По време на демократичните промени, заради своята колаборация с комунистическата власт, БАН е под натиск и Центърът за българистика е закрит през 1992 г. С много по-слаби правомощия като доброволен, помощен орган към УС на негово място се учредява Съветът за българистика през 1994 г., който първоначално не отбелязва никаква съществена дейност. Двустранните връзки с чуждите научни институти и учени се прехвърлят на отделните институти. Дълго време БАН е пренебрегвана от властта и е оставяна със слаби бюджети, така че тя има слаби финансови възможности да развие и подкрепи българистичните появи, особено в чужбина в условията на чисто пазарна среда. Всичко това води до упадък на чуждестранната българистика.

Опит да се съживи държавната подкрепа за чуждестранната българистика прави акад. Илчо Димитров като министър на образованието, науката и технологиите през 1995–1996 г. в социалистическото правителство, но създаденият от него Съвет за българистика и Националният център за българистика като самостоятелни звена към Министерството, не просъществуват дълго. Закрити са през 1997 г. от следващите министри вече в десни, антикомунистически правителства, прилагащи изцяло пазарните принципи за водене на научен живот.

Съветът за чуждестранна българистика към УС остава единствен обединяващ и координиращ орган, но със слаби възможности. Той продължава познатите дейности – събиране и поддържане на базата данни за чуждестранните българисти, организиране на съвместни научни форуми, подпомагане на двустранното и многостранното научно сътрудничество вече на проектен принцип. Но Съветът към УС на БАН няма собствен бюджет и трябва да разчита на ръководството на Академията, за да осъществява своите инициативи. Много често е съорганизатор на научните форуми на академичните институти или на университетите. Съветът използва международните срещи на българисти, на които се отправят обръщения към българските власти за подкрепа на чуждестранната българистиката. Така той постъпва и през 2001 г., и през 2018 г. без особен ефект и внимание от страна на властите. Пазарната икономика, демократизацията и децентрализацията на научния живот си казват думата и по отношение на развитието и подкрепата на чуждестранната българистика.

С промяната на геополитическата обстановка и най-вече с въпроса за влизането на Република Северна Македония в ЕС българската държава отделя все повече внимание и финанси за чуждестранната българистика, за да бъде разбрана българската гледна точка по спорните исторически и филологически въпроси. В резултат, ролята на БАН отново нараства с приемането на Националната програма за развитие на чуждестранната българистика 2022 г., по която целево се финансират основните дейности в подкрепа на меж-

дународната българистика. Заслуга за тази роля без съмнение има и Съветът за чуждестранна българистика с цялостната си дейност за насърчаване и активизиране на чуждестранните българисти през годините.

ИЗТОЧНИЦИ

Държавен вестник

Централен държавен архив (ЦДА), ф. 1296, оп. 1, а.е. 1-21; ф. 16, оп. 66, а.е. 639; оп. 71, а.е. 3233.

Научен архив на БАН (НА-БАН), ф. 163, оп. 3; ф. 1, оп. 49, а.е.14, а.е.15 част 2; 57, оп. 51, а.е.105.

Обръщение от участниците в международната работна среща „БЪЛГАРИСТИКА 2001. Съвременни научни и образователни стратегии в българистиката“, 21–22 септември, 2001, София. – В: Българистика, кн.3, 2001,10-12.

Обръщение от участниците в Кръглата маса „Българистиката в Европа: настояще и бъдеще“, София, 12 май 2018 г. – В: Тасева 2019: *Тасева, Л. и др.*(състав). Българистиката в Европа/настояще и бъдеще. Съвет за чуждестранна българистика при УС на БАН. София: Изток-Запад, 38–41. (Taseva 2019: *Taseva, L.et al.* (ed.). *Balgaristikata v Evropa/nastoyashte i badeshte, Savet za chuzhdestranna balgaristika pri US na BAN. Sofia: Iztok-Zapad, 2019, 38–41.*

Становище за състоянието на чуждестранната българистика. – В: Тасева 2019: *Тасева, Л. и др.*(състав). Българистиката в Европа/настояще и бъдеще. Съвет за чуждестранна българистика при УС на БАН. София: Изток-Запад, 13-37 (Taseva 2019: *Taseva, L.et al.* (ed.). *Balgaristikata v Evropa/nastoyashte i badeshte,Savet za chuzhdestranna balgaristika pri US na BAN. Sofia:Iztok-Zapad, 13-37).*

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 2004: *Ангелов, Д.* Спомени. София: Парадигма (Angelov 2004: *Angelov, D.* Spomeni. Sofia: Paradigma).

Динеков 2021: *Динеков, П.* Записки от прехода, книга втора. София: Силует (Dinekov 2001: *Dinekov, P.* Zapiski ot prehoda, kniga vtora. Sofia: Siluet).

Милтенова 2000: *Милтенова, А.* Съвременното състояние на българистиката. – В: Българистика/Bulgarica, № 1, 9-12 (Miltenova 2001: *Miltenova, A.* Savremennoto sastoyanie na balgaristikata. – In: *Balgaristika/Bulgarica*, № 1, 9-12).

Милтенова 2001: *Милтенова, А.* Съветът за чуждестранна българистика на прага на новото хилядолетие. – В: Българистика/ Bulgarica, № 2, 7-10 (Miltenova 2001: *Miltenova, A.* Savetat za chuzhdestranna balgaristika na praga na novoto hilyadoletie. – In: *Balgaristika/ Bulgarica*, № 2, 7-10).

Милтенова 2008: *Милтенова, А.* ред. Чуждестранна българистика през XX в. Енциклопедичен справочник. София: Акад. изд. „Проф. М. Дринов“ (Miltenova 2008: *Miltenova, A.* ed. *Chuzhdestranna balgaristika prez XX v. Entsiklopedichen spravochnik.* Sofia: Akad. izd. „Prof. M. Drinov“).

Радев 1989: *Радев, Ст.* Българистика, българознание, наука за България. София: НС на ОФ (Radev 1989: *Radev, St.* Balgaristika, balgaroznanie, nauka za Balgaria. Sofia: NS na OF).

Тасева 2019: *Тасева, Л. и др.*(състав). Българистиката в Европа/настояще и бъдеще, Съвет за чуждестранна българистика при УС на БАН. София: Изток-Запад (Taseva 2019:

- Taseva, L. et al.* (ed.). *Balgaristikata v Evropa/nastoyashte i badeshte*, Savet za chuzhdestranna balgaristika pri US na BAN. Sofia: Iztok-Zapad).
- Taseva 2019a: *Taseva, L.* ed. *Beyond the Borders. Proceedings of the 10th joint meeting of Bulgarian and North American scholars*. Sofia, june 27-29, 2016. Sofia: Prof. Marin Drinov Publishing House.
- Тодев 2017: *Тодев Ил. и др.* История на БАН 1947-2014. Част втора. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“ (Todev 2017: *Todev Il. et al.* Istoria na BAN 1947-2014. Chast vtora. Sofia: Izd. na BAN „Prof. Marin Drinov“).
- Тодев 2019: *Тодев, Ил. и др.* /под ред. на чл.-кор. Васил Николов/. Кратка история на БАН. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“ (Todev 2019: *Todev, Il. et al.*/pod red. na chl.-kor. Vasil Nikolov/. Kratka istoria na BAN. Sofia: Izd. na BAN „Prof. Marin Drinov“).
- Marcheva 2024: *Marcheva, Il.* The Bulgarian Academy of Sciences and the Development of Bulgarian Studies in Historical Perspective (1869–1992). – В: *Bulgarian Historical Review*, Vol. 52, Nr. 3-4, 170-200.

ИНТЕРНЕТ РЕСУРСИ

- Българската кауза се нуждае от качествена българистика в чужбина. А българистиката се нуждае от подкрепата на държавата; публикувано на 28.05.21 в 09:15 Автор: Венета Гаврилова. Available from: <https://bnr.bg/hristobotev/post/101474207> [Viewed 2024-06-20].
- Вицепрезидентът Илияна Йотова: Съхранението на българския език зад граница е условие за запазване на националната идентичност, 26.07. 2017. Available from: <https://www.president.bg/news3881/vitseprezidentat-iliyana-yotova-sahranenieto-na-balgarskiya-ezik-zad-granitsa-e-uslovie-za-zapazvane-na-natsionalnata-identichnost.html?lang=bg&skipMobile=1> [Viewed 2024-07-08].
- Два сборника на Съвета за чуждестранна българистика бяха представени в БАН, сряда, 13 ноември 2019 Available from: <https://www.bas.bg/?p=27777> [Viewed 2024-11-21].
- За чуждестранната българистика в бъдеще неясно, публикувано на 22.05.18 в 16:45 Автор: Венета Гаврилова. Available from: <https://bnr.bg/old/post/100972262> [Viewed 2024-07-31].
- Илияна Йотова: България даде на славянския свят писменост, духовност и култура. Недопустима е подмяната на историята. По инициатива на вицепрезидента в София се провежда Международен форум за кирилицата. 2022-11-07. Available from: <https://m.president.bg/bg/news6884/iliyana-yotova-balgariya-dade-na-slavyanskiya-svyat-pismenost-duhovnost-i-kultura-nedopustima-e-podmyanata-na-istoriyata.html> [Viewed 2024-06-08].
- Илияна Йотова: Българският език е неизменна и много съществена част от световната цивилизация, 24 часа, 11. 07. 2023. Available from: <https://www.24chasa.bg/bulgaria/article/14882114> [Viewed 2024-07-08].
- Илияна Йотова: Работим за запазване на българския език в историческите диаспори, публикувано на 13.06.22 в 16:27. Available from: <https://bnr.bg/radiobulgaria/post/101661556/iliana-yotova-rabotim-za-zapazvane-na-balgarskia-ezik-v-istoricheskite-diaspori> [Viewed 2024-07-08].
- МВНР, Двустранни отношения, Република Северна Македония Available from: <https://www.mfa.bg/bg/3117> [Viewed 2024-11-21].

- Международен форум за кирилицата „Азбука, език, идентичност“ се откри в НДК, публикувано на 27.06.24 Available from: <https://bnr.bg/hristobotev/post/102012770> [Viewed 2025-02-16].
- Международна конференция „Историческата българистика извън България: състояние и перспективи“. Available from: <https://ihist.bas.bg/международна-конференция-19052023//> [Viewed 2024-11-20].
- Неделните училища зад граница са най-добрият проводник на знание и българщина, заяви Илияна Йотова. Вицепрезидентът присъства на откриването на международния научен форум „Пътят на светлината“ в Атина, 11.05.2024 Available from: <https://bntnews.bg/news/nedelnite-uchilishta-zad-granica-sa-nai-dobriyat-provodnik-na-znanie-i-balgarshchina-zayavi-iliyana-yotova-1277876news.htm> [Viewed 2024-07-08].
- ННП Българистика. Available from: <https://bulgaristica.bas.bg/pages-1-neobhodimost-ot-programata> [Viewed 2024-07-08].
- Проф. Ангел Димитров: Работата на българо-македонската комисия е в низходяща градация, 12 септ.2019. Available from: <https://izbori.bg/30037/> [Viewed 2024-11-21].
- Проф. Иван Илчев: Комисията по исторически въпроси със Северна Македония е зациклила, БНТ, 22.10.2019. Available from: <http://news.bnt.bg/bg/a/prof-ivan-ilchev> [Viewed 2024-11-21].
- „Рожен 2000“ – празник на българщината. Автор: news.bg25.08.2000. Available from: <https://news.bg/archive/rozh-en-2000-praznik-na-balgarshchina.html> [Viewed 2024-12-31].
- Скопие: ще отговорим на България, но търсим още формата – В: СЕГА, 22 октомври, 2019. Available from: <https://www.segabg.com/node/100385> [Viewed 2024-11-21].
- Съвет за чуждестранна българистика към УС на БАН. Available from: https://www.bas.bg/?page_id=9690 [Viewed 2024-07-31].
- Цели и задачи на Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“, 6 март 2023 - Available from: <https://www.bas.bg/?p=43096> [Viewed 2024-10-11].